



Вазир тутиш тузуги

Амр килдимки, вазирлар ушбу тўрт сифатга эга бўлган кишилардан бўлишлари лозим; биринчиси — асиллик, тоза наслилик; , иккинчиси — ақл-фаросатлилик; , учинчиси — сипоҳу раият ахволидан хабардорлик, уларга нисбатан хушмуомалада бўлишлик; тўртинчиси — сабр-чидамлилик ва тинчликсёварлик.

Кимки шу тўрт сифатга эга бўлса, ундай одамни вазирлик мартабасига лойик киши деб билсинлар. Уни вазир ёқй маслахатчи этиб тайинласинлар. Мамлакат ишларини, сипоҳ ва раият ихтиёрини унга топширсинлар. Бундай вазирга тўрт имтиёз; ишонч, эътибор, ихтиёр ва иктидор берилсин.

.Каг«»)латга эришган вазир улким, давлат муомалаларини тартибга келтириб, мулкый ва молиявий ишларни тўгрилик билаи, асли-насли тозалигини кўрсатиб, ажойиб тарзда бажаради. Олгулик жойидан олиб, бергулик ерга беради. Рухсат этувчи ва таъкикловчи буйрукларида унинг асиллиги ва тоза наслиги кўриниб турсин. Душманлик ва жабр-зулм килмайди. Хох сипоҳдан, хох раиятдан бўлсин, хар кимнинг номини яхши сўзлар билан тилга олади. Бировдан ёмонлик ахтармайди, айтсалар эшитмайди. Агар бировдан ёмонлик кўрган бўлса, унга нисбатан шундай муомала киладики, у шахс [охир] ёмонлигидан кайтади. Ўзига ёмонлик килган одамга нисбатан шундай яхшилик киладики, у олдида бош эгиб келади.

Кайси вазир гийбат гапларни айтса, уйдирма гапларга кулок солса, жабр-зулм килса, ўзига ёкмаган кишиларни йўқотиш пайига тушса, уни вазирликдан тушириш лозим.

Наслию зоти ёмон, хасадчи, кина-кек сакловчи, кора кўнгилли кишиларга зинхор вазирлик лавозими берилмасин. Бузуки, кора кўнгилли, зоти паст одам вазирлик килса, давлату салтанат тез орада кулайди. Масалан, Маликшоҳ Салжукий ўз вазири Низом ул-мулкни мартабасидан туширди. Вазир бошдан-оёк яхши сифатларга ўралган эди. Унинг ўрнига зоти паст, ёмон бир, кишини вазир қилиб тайинлади. Бу шумкадам вазирнинг қабих ишлари, зулми- ситами ва нафси бузукдиги касофатидан салтанат биноти бузила бошлади. Шунга ўхшаш яна бир мисол. Аббосийлардан халифа Мустаъсим биллох хасадчи, гина-кудуратчи ибн Алъамийни ўзига вазир этиб тайинлади. У халифага нисбатан гина- кудурат, душманлиги бор бўлганлиги учун, халифани мунофиқона гаплар билан алдаб, ўзи эса Халокухон билан тил бириктириб, уни халифалик тепасига олиб келди. Халифа Мустаъсимни эса қўлга олиб, ўлимга буюрди. Шундай бўлгач, асли тоза, насли пок, улуг зотлардан бўлган, яхши равишли кишилардан топиб, вазир қилинган. Чунки асли тоза киши хатоликка йўл қўймайди, бадасл эса вафо қилмайди.

Қайси вазир софлик, тўғрилиқ билан вазирлик ишига киришиб, давлатнинг молия мулкия ишларини диёнат, савоб билан, нафси

бузуклик қилмай, омонатга хиёнат этмай бажарар экан, ундай вазирнинг энг олий мартабаларга етказсинлар. Қайси вазир бузуклик қилиб, ёмонлик йўли билан мамлакат ишларини юргизар экан, қўп ўтмай ундай салтанатдан хайру баракат қўтарилади.

Доно вазир шулдирки, ўз ўрнига қараб, гоҳ қаттиққўллик, гоҳида эса мулоимлик билан иш юритади. Бундай вазир ортиқча қаттиққўллик ҳам қилмайди, қўп мулоимлик билан юмшаб ҳам қетмайди. Агар қўп мулоимлик қилса, дунёталаб, тамагир одамлар уни ютиб юборадилар. Агар ортиқча қаттиқлик ишлатса, ундан қочадилар ва унга бошқа мурожаат қилмайдилар. Демак, доно вазир шулдирки, салтанат қорхонасининг ишларини энг тўғри чораю тадбирлар қўллаб, яхши аниқлаган ҳолда амалга ошириб, давлатни тартиб-интизомга келтиради. Салтанат ишларини сабр-тоқат, қидам билан адо этади.

Салтанат муаммоларини ўз ўрнида қаттиққўллик, ўз ўрнида мулоимлик билан ҳал қилади. Бу ҳилдаги вазирни давлат шериги деб қилсинлар, чунки давлату салтанат уч нарса билан: мулк, хазина ва лашкар билан тикдир. Доно вазир буларнинг ҳар учаласини тадбиркорлик билан яхши ахволда, саранжом тутати. Жами яхши ҳуқуқлар соҳиб бўлган вазир азият етганда ҳам ҳеч қимга қўнғилида гина-адоват сакламайди. Агар гинаю кек саклаб, душманлик қиларкан, бундай вазир мунофиқдир. Ундай вазирдан эҳтиёт бўлиш керак, чунки давлат душманлари билан тил бириктириб, хазинани ва лашкарни қароб қилади. Ақлли вазир улқи, бир қўли билан раиятни, иккинчи қўли билан эса сипоҳни тутати. Олгулик жойдан олиб, бергулик жойга беради. Серғаклик ва эҳтиёткорликни қўлдан бермайди. Тўғрилиқ ва ростлик билан муомалада бўлиб, ҳар ишнинг оқибатини ўйлаб иш тутати. Давлат қўйдасини қўзлагани учун, бировга душманлик қилишни қўнғилига қелтирмайди. Таҷрибали, ишбилармон ва билимдон вазир шундай бўладики, мамлакат ободонлигини, раият ва сипоҳнинг тинч-қаровонлигини, хазина бойлигини доим қўзда тутати. Давлат, салтанатга қўйда қелтирадиган ишларни бажаришга тиришиб ҳаракат қилади. Салтанатга зарар етказадиган ҳаттарли ишларни қартираф қилишда молу жонини аямайди. Сипоҳу раиятга тегишли муҳим ишларни яхшилик йўли билан, тўғри тадбир ишлатиб амалга оширади. Яхши ҳуқуқли вазир шулки, унинг эзгу ишлари ёмон феъл- ақидадан устунлик қилади.

Менинг эшитишимча, Низом ул-мулкнинг ёмон қилмишлари қам бўлиб, хайрли ишлари қўпроқ эди. У ҳажга қормоқчи бўлиб турган вақтида авлиёлардан бири унга дебди:

«Маликшоҳ давлатининг хизматида бўлиб, амалга ошираётган хайрли ишларинг ва Тангри таолонинг бандаларига етказиб турган ёрдамнинг ҳаж килиш билан баробардир». Яна эшитганманки, Али ибн Лакатий халифа Хорун ар- Рашиднинг вазири эди. Ундан Тангри таолонинг бандаларига кўп нафъу фойда етарди. Кунлардан бир куни ўз ихтиёри билан вазирликни тарк этмокчи бўлибди. Ўшанда дин пешволаридан бири унга шундай деб ёзибди: «Сен халифа даргоҳида мулозимлик қилиб, вазирлик ишини бажариб туравер. Бу ишни ташлашни ўйламагин ҳам, чунки [бу мартабада туриб] халкка етказаятган ёрдамнинг ва нафнинг, сен қилган бутун ишлар ва ҳаракатларингнинг энг олийсидир».

Яна шуни эшитдимки, ҳазрати пайгамбаримиздан, унга Тангрининг марҳаматлари ва саломлари бўлсин, сўрабдилар: «агар сиз набий ва расул этиб юборилмаганингизда, қайси иш билан шугулланардингиз?» Улар шундай деб жавоб берган эканлар:

«Султонлар хизматида бўлишни ихтиёр этиб, Тангри таолонинг бандаларига фойда ва яхшилик етказардим».

Шу сабабдан, халкка ёрдаму мадад бериш максодида, мен ҳам Туглук Темурхоннинг ўғли Илёсхожага вазирлик ҳамда сипоҳсолорлик қилишга рози бўлгандим. Тангри таолонинг бандаларига ёрдам қилганимдан бўлса керакки, Аллоҳ таоло мени салтанат мартабасига етказди.

Тадбиркорлик ва қилич воситаси билан бирор мамлакатни забт этган ёки [ҳимоя этиб] сақлаб қолган вазирни эъзозлаб, иззат- иқром этсинлар. Унинг мартабасини ошириб, уни «қилич ва қалам соҳиби» деб атасинлар.

Ақлли, билимдон ва ҳушёр вазир шундай бўлурки, бир тўғри тадбир қўллаб ганим қўшинини пароканда қилиб юбора олади, мурсаю мадора, ҳушмуомалалик билан сипоҳни бирлаштириб, душман лашкарини ўзига ром қилади. Бундай вазир валинеъматнинг сокчиси бўдиб, подшосининг бошига тушган муҳим ва мушкул ишларини тадбиркорлик ва узокни кўра билиши билан осонлашти- ради. Агар салтанат ишларида жумбоқ учраса, ақду фаросатини ишлатиб уни ечиб юборади. Чунончи, Алибек Чун Гурбоний мени банд этгач, бурга тўла уйга қамаб қўйди. Вазирларимдан Азизуддин Термиздан юриш қилиб, менга ёрдам бериш учун етиб келди, [тадбир ишлатиб] Алибекни ухлатиб қўйди. Бу иши билан менга қувват бағишлади, шижоат ва мардлигим тутиб, қўлимдаги қилич зарби билан кўп сокчилар орасидан қутулиб нажот топдим. Шунга ўхшаш Низом ул-мулк ҳам Султон Маликшоҳни қайсар бандидан ҳалос этган эди. Шундай бўлгач, бунақа вазирни давлат шериги билиб азиз тутсинлар, зинҳор унинг сўзидан чиқмасинлар, у нима деган бўлса бари ақл кўзгусидир.

Агар подшоҳ золим бўлиб, вазири одил бўлса, подшохнинг жабр-зулмини [тўхтатиш] чора-тадбирини кўради. Лекин вазир золим бўлса салтанат ишлари тез муддатда парокандаликка учрайди.